

- 17 Тейлор Ч. Указ. праця. – С. 186.
18 Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / Пер. з англ. С. Шліпченко. – К.: Ніка-Центр, 2004. – С. 77–80.
19 Слободян О. Політика, що не проминає. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. – С. 432.
20 Там само. – С. 37.
21 Там само. – С. 20, 21.
22 Там само. – С. 29.
23 Кримський С. Б. Указ. праця. – С. 272.
24 Там само. – С. 263.

SUMMARY

Anna Korzh

HISTORICAL MEMORY AS SPIRITUAL ACTUALIZATION OF HISTORICAL TIME IN CHRISTIAN CULTURE

The impotence of the historical memory issue is growing due to the society is searching for national and interdenominational harmony. In the article historical memory is considered as spiritual actualization of considered as spiritual actualization of historical time both in its common to all mankind and personal dimensions, as the source of eternal essence and historical sovereignty of nation. Key words: historical memory, historical time, Christianity, sacral, political metaphory.

Юлія Недзельська,

кандидат філософських наук, молодший співробітник
Відділення релігієзнавства Інституту філософії
м. Г.С.Сковороди НАН України

РОЗУМІННЯ ЛЮДИНИ ЯК ОБРАЗУ ТА ПОДОБИ БОЖОЇ В ПРАВОСЛАВНОМУ БОГОСЛОВ'Ї

Проаналізовано зміст та особливості православного розуміння людини. Розглянуте поняття “образ та подоба Божа”, виявами якого є свобода волі людини, творчість.

Ключові слова: релігія, православ'я, людина, “образ та подоба”, свобода волі.

Християнський погляд на людину сформувався в основному зі Старозавітної традиції та почасті Нового Завіту. Для Старого Завіту характерним є особливе розуміння людської особистості не в її абсолютно-персоналістичному значенні, а через призму колективу, національного цілого. Людина в Старому Завіті є основою суспільства, водночас, вона реалізується в ньому і лише за-

вдяки суспільному життю. Також для іудейства не було властиве дуалістичне сприйняття особистості як душі, протилежної тілу.

У Новому Завіті витлумачення людини дано дещо по-іншому. Особливо багато уваги цьому питанню приділив апостол Павло, що у своїх посланнях розкрив ряд антропологічних тем (душа, дух, плоть, гріх, совість, психологія, етика, сотереологія, аскетизм і містика). Апостол Павло, характеризуючи людину, звертає увагу на протиставлення її складових – душі, духу і тіла. Людина починає розглядатись як особистість, ідеальним зразком для якої є Ісус Христос.

Аналіз релігієзнавчих досліджень засвідчує, що проблема вивчення людини в релігії, її розуміння, достатньо розроблена, зокрема нею займались релігієзнавці О. Бучма, О. Карагодіна, А. Колодний, Б. Лобовик, та ін.; релігійні філософи та богослови митрополит Антоній (Блум), ієромонах Іларіон (Алфеев), митрополит Іларіон (Огієнко), архимандрит Кіпріан (Керн), отець О. Мень, та інші.

Об'єктом нашого дослідження є православне розуміння людини. Предмет – розуміння людини як образу та подоби Божої, що є підґрунтям для визначення людини як вінця Божого творіння. Мета роботи полягає у комплексному філософсько-релігієзнавчому аналізі суті православного розуміння людини як образу та подоби Божої. Досягнення поставленої мети зумовило постановку та вирішення ряду завдань: проаналізувати поняття “образ та подоба Божа” як основа розуміння людини в православному богослов'ї; дослідити складові поняття “образ та подоба Божа”.

Вчення Православ'я про людину, яке ґрунтується на біблійній традиції, патристиці та ранньохристиянській літературі, характеризується певним антропоцентризмом, оскільки людина витлумачується в ньому як вінець Божого творіння. Вона була створена після всіх елементів, які є її складовими, та після того, як виникло середовище, в якому вона буде жити. У відношенні до решти складових космосу та всіх живих творінь людина є щось найдосконаліше. Вона поставлена панувати на всім іншим: “І хай панують над морською рибою, і над птаством небесним, і над худобою, і над усею землею, і над усім плазуючим, що плазує по землі” (Бут. 1:26).

Акт творіння людини також засвідчує подвійність її природи. З одного боку, вона створена “з пороку земного” (Бут. 2:7), інакше кажучи, з матері, тобто вона є плоттю від плоті землі, тілом вона є одним з організмів, що живуть на землі, створена Богом людина є істотою тварною. З іншого боку, як зазначається в Біблії, “і дихання життя вдихнув у ніздрі її, і стала людина живою душею” (Бут. 2:7). В такий спосіб вона отримала Божественне начало, запоруку своєї дотичності до Божого буття. Людина причетна до Бога за самим своїм творенням, а тому кардинально відрізняється від всіх інших істот: вона не просто займає вище положення в світобудові, але є “напівбогом” для тваринного світу. Таким чином, людина належить одночасно до двох світів – до тварного і до духовного, тобто Божого.

Отці Церкви називали людину посередником між видимим і невидимим світами, сумішшю обох світів. Вони також називали її, як і античні філософи, мікрокосмосом – малим світом, малим космосом, що поєднує в собі всю сукупність тварного буття. Людина, згідно з вченням св. Василія Великого, мала начало, подібне до ангелів, і за своїм життям подібна до архангелів.

Будучи серцевиною тварного світу, поєднуючи в собі духовне і тілесне начало, вона в якомусь сенсі переважала ангелів. Намагаючись підкреслити велич людини, Григорій Богослов називає її “створеним богом”¹.

Таким чином, людина згідно Біблії, є вінцем творіння, вершиною Божого творчого процесу. Створюючи людину за образом та подобою своєю (Бут. 1:26-27), Бог створює істоту, що покликана стати Богом. Людина є боголюдиною за своїм потенціалом. Відтак, вона істота вища не тільки тому, що наділена розумом і волею, що панує на всім видимим світом, а й тому що, будучи абсолютно вільною і незалежною від Творця, може заперечити Його, протистояти та діяти всупереч Йому.

Тема “образу та подоби” Божої – одна з центральних в християнській антропології. Грецьке слово “образ” означає портрет, зображення, тобто щось створене за зразком (первообраз, прототип) і маюче подібність до зразка, хоч і не тотожне з ним за природою. Поняття про “образ та подобу” Божу отцями Церкви тлумачилося по-різному: одні розрізняли “образ” та “подобу”, інші ж вважали ці поняття синонімами. Крім того, не всі отці Церкви вкладали в ці поняття однаковий зміст. Більшість церковних письменників вбачали образ Божий в розумності (духовності). При цьому деякі з них обмежували богоподібність лише цією рисою людського ества, в той час як інші допускали поруч з розумністю й інші властивості людини, в тому числі й свободу волі та здатність до вибору як ознаку образу Божого². Отці Церкви вважали, що Бог створив людину абсолютно вільною, через свою любов він не хоче силювати її ні до добра, ні до зла. В свою чергу, Бог чекає від людини не просто сліпого підкорення, але й відповідної любові. Лише будучи вільною, людина може уподібнитися Богу через любов до Нього. Так мислили Климент Римський, Климент Олександрійський, Ориген, Мефодій Олімпійський, Афанасій Олександрійський, Кирил Єрусалимський, Василь Великий, Григорій Богослов, Григорій Нисський, Макарій Єгипетський Максим Сповідник, Іван Дамаскін, Кирил Єрусалимський, Григорій Нисський та інші християнські богослови.

Деякі отці Церкви, відрізняючи “образ” від “подоби”, зазначали, що “образ” – це те, що початково владене Творцем в людину, а подоба – те, що ще належить досягнути добродієм життям. Такої ж точки зору дотримувався Іван Дамаскін, на думку якого, вислів “за образом” означає розумне і наділене свободною волею, а вислів “за подобою” означає уподібнення через чесноти, наскільки це можливо. На думку Григорія Нисського, всі свої здібності людина повинна реалізувати в “оброблянні” світу, в творчості, в чеснотах, в любові, щоб через це уподібнитися Богу, бо межа добродієм життя – уподібнення Богу.

У загальному можна підсумувати, що, згідно з святоотцівським розумінням, “образ” – це духовна складова людини, її розумність, свобода волі, дар творчості, безсмертя тощо, а “подоба” – це здатність людини до внутрішньої досконалості, це постійне прагнення до Бога як до свого Першообразу. На думку митрополита Іларіона (Огієнко), Бог створив людину за образом та подобою своєю, але не лише тілесно, а всю її – тілесне й духовне поєднались в ній в одне ціле. Але “образ Божий, – зауважує митрополит, – не можна розуміти як звичайну подібність. В людині, в самій її істоті лежить божественна основа”³.

Незважаючи на відсутність одностайності у тлумаченні поняття “образу і подоби”, всі богослови погоджуються з тим, що створення людини за

образом та подобою є чи не найзначнішим моментом у розумінні людини. Загалом, “образ Божий” вбачається ними переважно в духовній складовій людини, у її можливості долати свою чуттєву природу, підноситись над законами матеріального світу, в її розумності, волі, совісті, творчих здібностях. Під “подобою Божою” святі отці розуміли, в основному, ступінь вияву “образу Божого” в людині, що залежить від самої людини, від того шляху, який вона обирає, від того, дотримується вона чи ні заповіді Божої: “Будьте досконалі, як досконалий Отець ваш Небесний” (Мт. 5:48), що відкривають їй безконечний шлях до вдосконалення. “Образ і подоба Божа” не є сукупністю якихось психофізичних властивостей людини, а, як і Першообраз – Бог, згідно з вченням Православної Церкви, відкриваються лише очам віри.

Важливість творення людини “за образом та подобою” полягає ще й у тому, на думку отця Олександра Меня, що Бог, за християнським вченням, є непізнаваним: людина не може пізнати образ самого Бога, але може знайти його в самій собі. Людина є істотою творчою, а це означає, що Бог також є Творець, істота розумна, а відтак Бог – це Надрозум, істота етична, що розуміє добро та зло, а отже, що Бог є моральним началом, істота вільна, а отже, і Бог є вільною особою. Зрештою, головне в людині – її духовність, яка є невидимою, нематеріальною, а відтак і Бог – нематеріальне начало⁴.

Важливим аспектом вияву “образу та подоби Божої” в людині є те, що вона є істотою вільною, тобто має здатність до волі. Подібно до Бога, людина може за своєю волею змінювати навколишнє середовище, їй дана влада панувати на Землі. Людина панує над всім видимим світом й у цьому, як зазначено у православному Катехізисі, людина є абсолютно свобідною і незалежною від Бога: вона може довільно обирати добро чи зло. Тому волю у богослов’ї, зазвичай, визначають, насамперед, як здатність до внутрішнього самовизначення. Також воля полягає у владі над собою, керуванні своїми діями й свідомому регулюванні своєї поведінки.

Бог надав людині право вибору, щоб вона могла самостійно обирати свій шлях – добра чи зла, шлях життя за законами Божими, чи гріховне життя. На думку митрополита Сурожського Антонія (Блума), людина наділена страшною владою заперечити саме існування Бога, загубити Бога – саме в цьому розкривається тема людської волі⁵.

Важливим аспектом розкриття образу та подоби Божої в людині, а також виявом її волі є здатність до творчості, яка відображає творчу здатність Всевишнього. Бог є “Творцем”: Христос каже: “Отець мій працює аж досі, працюю і Я” (Ів. 5:17). Людині також заповідано “порати” і “доглядати” рай (Бут. 2:15), тобто трудитись в ньому й обробляти його. Згідно Божого задуму, людині дарована можливість, навіть точніше, завдання творити і створювати щось нове. Але людська творчість відрізняється від Божої, бо ж людина не може творити з нічого, а творить лише з того, що вже створене Богом, при цьому матеріалом для неї слугує вся земля, де вона є господарем. Але, попри це, людина все ж таки творить щось, що до неї не існувало.

І ось ця творча здатність людини, як це пояснюють богослови, є виявом образу та подоби Божої, що в ній закладені, тому не так світ потребує того, щоб людина змінювала його, скільки сама людина потребує його для при-

кладення своїх творчих здібностей з метою свого уподібнення Богу⁶. Для розкриття образу Божого в людині вона повинна стати співтворцем Бога.

Архімандрит Кіпріан Керн розрізняє два види творчості: моральне (духовне) і природне творіння. Моральна творчість – це діяння не в світі примусових законів природи, а в царстві духовної свободи від влади цієї природи. Виявами такого творчого начала в людині є створення моральних цінностей, роблення добра, накопичення його. Духовна творчість залишає безсмертні й нетлінні плоди. Природна творчість пов'язана з розмноженням людських осіб і завжди поєднана смертю. Таким чином, вищим рівнем творчості є моральна, оскільки – це прагнення до святості, наближення до Бога, адже Бог, з точки зору православного віровчення, святий, а тому людям також дано бути святими⁷.

З питанням творчості поєднана також тема культури, будівництва життя, участі християнина в створенні історії світу. Людина покликана своїм творчим даром, що відображає закладений в ній образ та подобу Божу, творити історію відповідно до Божого промислу, вона повинна наділити навколишній світ духом Бога.

Таким чином, людина покликана добровільно підкоритися вищому творчому промислу, що дає їй змогу свobodно здійснювати в своїй творчості повніше моральне вдосконалення себе й інших. Цим людина слугує не лише своєму обожненню, але й обожненню інших і всього світу.

Важливим аспектом для осмислення сенсу земного життя є вчення про гріхопадіння. Адже саме воно засвідчує двоїстість природи людини: з одного боку, вона є вершиною Божого творіння (що випливає з акту творення людини), а з іншого – вона слабка і гріховна (що випливає з гріхопадіння). Первородний гріх призвів до того, що людина втратила панівну роль в природі, стала підкорятись її стихійним силам. Звідси випливає контраст між початковим блаженством людини в раю й подальшою боротьбою за існування на землі. “Проклята ж через тебе земля! Ти в скорботі будеш їсти від неї всі дні свого життя. Тернину й осот вона буде родити тобі, і ти будеш їсти траву польову. У поті свого лица ти їстимеш хліб” (Бут. 3:17-19).

Гріхопадіння, згідно православного віровчення, позбавило людину “вищої благодаті”, в ній був затьмарений образ і подоба Божа. Але все ж наявність образу та подоби Божої, хоч і затемненого, залишає можливим людське спасіння. Слідування заповідям Божим, прояснення в собі образу Божого не лише уподібнює, але й наближає людей до Першообразу, до обожнення, бо “даровані нам цінні та великі обітниця, щоб ними ви стали учасниками Божої істоти, утікаючи від пожадливого світового тління” (2 Пет. 1:4). Цим і визначається мета та смисл людського життя.

Покликання людини є богоподібність, піднесена любов і справжня воля – відновлення затьмареного образу та подоби Божої. Перетворення людини шляхом прилучення її до Бога в творах отців Церкви називається по-різному: богосиновлення, богоуподібнення, перетворення в Бога, обожнення. Ідея “обожнення” (theosis) була центральним поняттям релігійного життя Сходу, на якому ґрунтувались всі питання догматики, етики й містики. Східні отці церкви розглядали обожнення як вищий духовний стан, якого можуть досягнути всі люди і таким чином стати причетними до Божої присутності та подібними до Нього: “улюблені, ми тепер Божі діти, але ще не виявилось,

що ми будемо. Та знаємо, що, коли з'явиться, то будем подібні до Нього, бо будемо бачити Його, як Він є" (1 Ів. 3:2).

Отже, в християнському богослов'ї обоження, уподібнення Богу – кінцева мета людини, сенс її життя. Виступаючи за межі своєї природи (трансцендентуючи її), людина отримує доступ до участі в бутті за межами самої себе – в природі Божественній. Варто також наголосити, що, як зазначає митрополит Іларіон (Огієнко), обоження – це наближення людини до Бога, але не зрівняння з ним⁸.

Для християнської філософії характерний всеосяжний Богоцентризм – усе від Бога, усе в Ньому, усе з Нього, усе для Нього. Віруюча людина повинна бути якомога тісніше пов'язана зі своїм Богом. Саме в цьому мета її життя й майбутнього. Християнська віра не обмежується визначенням Божої опіки людини лише в земному житті, вона охоплює й потойбічне життя, не обмежуючись ні часовими, ні територіальними межами. Досягнення обоження можливе в поцейбічному житті, але рідко хто досягає цього, адже, як вважає митрополит Іларіон (Огієнко), – “це уділ чистих серцем”⁹. Обоження людини починається на землі, а завершується на небі. Відтак, пошук істинного сенсу життя переноситься із земного життя в потойбіччя, у вічне життя. У зв'язку з цим земне життя розглядається як минуще і тимчасове.

Для досягнення обоження необхідні, на думку православних богословів, особисті зусилля людини, добродієсні подвиги, щоб вона справді удосконалювала себе аж до обоження, щоб вона хотіла цього всією своєю істотою, всією душею; по-друге, потрібна благодать Святого Духа, яку посилає Бог. Без цього всі людські подвиги не дійсні. Таким чином, від людини залежить її спасіння, адже для досягнення стану святості потрібне поєднання Божої благодаті і особистих зусиль людини.

Вчення отців Церкви про етапи наближення до стану святості характеризуються за допомогою термінів “діяння” і “споглядання”. Зараз термін споглядання найчастіше розуміють, з одного боку, як “умоглядність”, теоретичне пізнання істини, що спирається на логічній побудові, тоді як “діяння” розглядається як засвоєння і використання в житті теоретичних уявлень. З іншого боку, споглядання розглядають як думання про божественні предмети, а діяння – як місіонерське служіння, втілення в життя цих роздумів. Однак в святоотцівському тлумачення ці терміни тлумачаться по-іншому. Так, приміром, Григорій Богослов каже, що похвальними є і споглядання, і діяння, бо споглядання вивіщує розум людини над земними речами, спрямовує її на вище і відновлює її початкові властивості, в той час як діяння приймає Христа і служить Йому, доводячи любов діянням. Очевидно, що споглядання – це освідчення розуму і бачення нетварної слави Божої, відновлення спілкування розуму з Богом; а діяння – очищення серця від пристрастей. В такому разі діяння виступає як передумова споглядання. Земне життя християнина, на думку митрополита Ієрофея Влахова, покликане прославляти Бога, але не лише словами, а й догоджати йому всіма своїми думками, намірами, діями¹⁰.

Аналіз розуміння людини в православному богослов'ї, а також, засвідчив, що саме це є підґрунтям визначення Церквою сенсу земного життя віруючих. Вчення православ'я про людину характеризується певним антропоцентризмом, оскільки вона створена за “образом та подобою Божою”, який

виявляється в її розумності, схильності до розуміння добра та зла, здатності до волі та творчості. Але "образ і подоба Бога", за Біблією, були затьмарені гріхопадінням перших людей, а відтак, відповідно до цього, всі дії й вчинки людини в її земному житті повинні спрямовуватися на те, щоб відновити втрачену нею свою святість, наблизитися до Бога.

- 1 Алфеев Иларион, иеромонах. Таинство веры: Введение в православное догматическое богословие. – М., 1996. – С. 67.
- 2 Там само. – С. 68.
- 3 Іларіон, митрополит. Обожнення людини – ціль людського життя. Богословська студія. – Вінніпег, 1954. – С. 14.
- 4 Отец Александр Мень отвечает на вопросы слушателей. – М., 1999. – С. 53.
- 5 Блум Антоний, митрополит Суражский. Человек. – К., 2005. – С. 13.
- 6 Алфеев Иларион, иеромонах. Таинство веры: Введение в православное догматическое богословие. – М., 1996. – С. 69.
- 7 Керн Киприан, архимандрит. Антропология Св. Григория Паламы. – М., 1996. – Т. 1. – С. 370.
- 8 Іларіон, митрополит. Обожнення людини – ціль людського життя. Богословська студія. – Вінніпег, 1954. – С. 9.
- 9 Там само. – С. 23.
- 10 Влахов Ієрофей, митрополит. Православная духовность. – Сергиев Посад, 1999. – С. 68-69.

SUMMARY

Nedzelska Yuliya

UNDERSTANDING OF THE PERSON AS IMAGE AND SIMILARITY OF GOD IN ORTHODOX DIVINITY

Maintenance and features of the orthodox understanding of man is analysed. A concept is considered "image that similarity of God", the displays of which is freedom of will of man, creation.

Key words: religion, orthodoxy, man, "image and similarity of God", freedom of will.